

Петков С. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та
приватного права навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського
<https://orcid.org/0000-0003-4160-767X>*

Губарєв С. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного та приватного права
навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського,
<https://orcid.org/0000-0003-0340-8514>*

Горєлова В. Ю.

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
державно-правових та гуманітарних наук
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
<https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>*

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КЛАСИЧНИХ І СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ

**JEL Classification: K 19
SECTION "LAW": Право**

Анотація: Стаття присвячена дослідженню еволюції теоретичних підходів до правосуб'єктності юридичних осіб, зокрема порівняльному аналізу класичних і сучасних концепцій. Розглянуто ключові теорії, які формували розуміння правосуб'єктності в історичному контексті, такі як теорія фікції, теорія реалістичної особистості та органічна теорія. Висвітлено сучасні підходи, що включають інституційні та функціональні теорії, які враховують динаміку економічних і соціальних змін.

Проведено порівняння між класичними та сучасними теоріями, з акцентом на зміни в законодавчій та судовій практиці. Автор аналізує вплив глобалізації та інтеграційних процесів на формування нових підходів до правосуб'єктності юридичних осіб. Особливу увагу приділено практичним аспектам застосування теоретичних моделей в юриспруденції, а також їх значенню для розвитку корпоративного права.

Автор приходять до висновку, що розвиток теоретичних підходів до правосуб'єктності юридичних осіб пройшов кілька важливих етапів. Класичні теорії, такі як теорія фікції та реалістична теорія, були базисом для первісного розуміння статусу юридичних осіб у праві. Згодом, з огляду на зміни в суспільстві та економіці, виникли сучасні підходи, що акцентують увагу на взаємодії юридичних осіб із зовнішнім середовищем та їхньому функціональному призначенні. Сучасні концепції, наприклад, інституційна та функціональна теорії, краще відповідають вимогам сучасного світу, оскільки враховують глобальні тенденції, такі як інтеграція та технологічний прогрес.

Ключові слова: правосуб'єктність, юридичні особи, класичні теорії, сучасні концепції, порівняльний аналіз, теорія фікції, реалістична теорія, органічна теорія,

інституційна теорія, функціональна теорія, глобалізація, корпоративне право, інтеграційні процеси, законодавча практика, судова практика.

Abstract: The article is dedicated to the study of the evolution of theoretical approaches to the legal personality of legal entities, with a particular focus on the comparative analysis of classical and modern concepts. It examines key theories that have shaped the understanding of legal personality in a historical context, such as the fiction theory, the realistic personality theory, and the organic theory. The article highlights modern approaches, including institutional and functional theories, which consider the dynamics of economic and social changes. A comparison is made between classical and modern theories, with an emphasis on changes in legislative and judicial practices. The author analyzes the impact of globalization and integration processes on the formation of new approaches to the legal personality of legal entities. Special attention is given to the practical aspects of applying theoretical models in jurisprudence and their significance for the development of corporate law.

The author concludes that the development of theoretical approaches to the legal personality of legal entities has undergone several important stages. Classical theories, such as the fiction theory and the realistic theory, formed the basis for the initial understanding of the status of legal entities in law. Over time, in light of changes in society and the economy, modern approaches have emerged that emphasize the interaction of legal entities with the external environment and their functional purpose. Modern concepts, such as institutional and functional theories, are better suited to the demands of the contemporary world as they account for global trends such as integration and technological progress.

Keywords: legal personality, legal entities, classical theories, modern concepts, comparative analysis, fiction theory, realistic theory, organic theory, institutional theory, functional theory, globalization, corporate law, integration processes, legislative practice, judicial practice.

Вступ

Правосуб'єктність юридичних осіб є одним із ключових елементів правової системи, що забезпечує можливість організацій брати участь у правових відносинах. Протягом століть концепція правосуб'єктності зазнавала значних змін, що було зумовлено еволюцією суспільних відносин, економічних умов та юридичної думки. У класичному розумінні, юридичні особи розглядалися переважно крізь призму теорій фікції та реалістичної особистості. Ці теорії відображали погляди на юридичну особу як на штучний або реальний суб'єкт права. Зі зміною соціально-економічного контексту та під впливом глобалізаційних процесів з'явилися сучасні концепції, які надають більше значення функціональним аспектам діяльності юридичних осіб, їх інституційній структурі та взаємодії із зовнішнім середовищем.

Сучасні підходи пропонують більш гнучке та адаптивне розуміння правосуб'єктності, враховуючи необхідність відповідати на виклики глобалізованого світу, такі як транскордонна діяльність корпорацій, зростання значення міжнародного права та інтеграційних процесів. Актуальність дослідження обумовлена потребою в аналізі змін, які відбуваються у теоретичному осмисленні правосуб'єктності, що дозволяє краще зрозуміти, як сучасні тенденції впливають на законодавчу та правозастосовчу практику.

Дослідженню теоретичних підходів до правосуб'єктності юридичних осіб присвятили свої дослідження багато науковців, зокрема Бреса С. Б., Васильєва І.В., Радутний О.Е., Баранов О.А., Терлецька Н., Коваль М.В., Bratasyuk O., Shevchuk O., Mignanelli N.

Разом з тим, комплексного теоретичного дослідження статусу юридичних осіб, незалежно від їх організаційно-правових форм і видів, у вітчизняній юридичній науці в умовах сучасних реформ та євроінтеграції, сьогодні не проведено.

Метою статті є проведення ґрунтовного порівняльного аналізу класичних і сучасних концепцій правосуб'єктності юридичних осіб. Дослідження покликане визначити ключові риси еволюції теоретичних підходів, простежити вплив історичних та сучасних факторів на формування уявлень про юридичну особу як суб'єкта права, а також оцінити значення цих змін для сучасного правозастосування і розвитку корпоративного права. Особлива увага приділяється аналізу впливу глобалізації, інтеграційних процесів та сучасних економічних викликів на правосуб'єктність юридичних осіб.

Результати

Юридична особа є одним з ключових суб'єктів цивільного права, поряд з фізичними особами. Вони щоденно беруть участь у господарському обігу, укладаючи різноманітні правочини. Ключовим аспектом укладання правочинів є перевірка правосуб'єктності юридичної особи. Будь-який дефект у правосуб'єктності може призвести до визнання правочину недійсним. Вивчення правосуб'єктності юридичної особи має значну теоретичну та практичну цінність і залишається актуальним в сучасному правовому середовищі.

У науковій літературі існує термінологічна неоднорідність щодо правосуб'єктності юридичних осіб. Найчастіше використовуються терміни «правоздатність», «правосуб'єктність», «суб'єкт права», «компетенція», «правовий статус», «дієздатність» тощо. Існує необхідність чіткого розмежування цих понять для забезпечення правильного правозастосування та уникнення юридичних колізій.

Правосуб'єктність юридичної особи — це комплексна категорія, яка охоплює її здатність бути носієм прав та обов'язків і брати участь у правовідносинах. Основними елементами правосуб'єктності є правоздатність і дієздатність.

Правоздатність юридичної особи означає її здатність мати цивільні права та обов'язки з моменту створення до моменту ліквідації.

Дієздатність визначає здатність юридичної особи самостійно та через свої органи набувати та здійснювати права і обов'язки.

Загалом правосуб'єктність визначається як юридична здатність особи бути учасником правовідносин, заснована на нормах права. Як зазначає Борисова В., правосуб'єктність – система наявних у суб'єкта (власне юридичної особи) якостей, які дозволяють віднести його до категорії «суб'єкт права» [1, с. 28].

Зауважимо, що, на нашу думку, буде помилкою ототожнювати категорії «суб'єкт права» та «правосуб'єктність», оскільки правосуб'єктність – це наявність певних якостей у особи, яка дозволяє стати суб'єктом права, тобто погодимося з думкою Борисова В., що правосуб'єктність є можливість особи бути учасником конкретних правовідносин, тоді як правової статус є сукупність правий і обов'язків особи. [2, с. 120].

Якщо порівнювати терміни «правосуб'єктність» та «компетенція», то наукова дискусія про їх співвідношення ведеться вченими-правознавцями, починаючи з 60-х років ХХ століття [3]. На думку (Shevchuk Oksana, Mentukh Natalia (2022)), виділяються три основні підходи до співвідношення понять «правосуб'єктність» та «компетенція» [4]: компетенція включає специфічні права та обов'язки щодо здійснення державної влади та складається на основі правоздатності. Зміст компетенції складає вся сукупність прав та обов'язків суб'єктів управління.

Компетенція органу управління включає: найменування; цільове призначення; основні завдання та функції, права та обов'язки; правові форми діяльності, нормативно закріпленій порядок комплектування особового складу; затвердження внутрішньої структури та штатів; права та обов'язки керівника; взаємини структурних підрозділів; основні напрями та форми роботи з громадянськими організаціями. Однак, на думку Виграненко І.Г., компетенція не може включати найменування органу виконавчої влади, оскільки найменування характеризує суб'єкта права, а не його компетенцію, а також не цілком вірно включення в поняття «компетенція» трудових відносин, оскільки ці відносини суворо встановлені законодавством та не впливають на обсяг та зміст

компетенції [5, с.33]. Таким чином, правоздатність розглядається Виграненко І.Г. як елемент компетенції.

(Bratasyuk O., Shevchuk O. (2023)) виділяють, крім «правосуб'єктності», «право та дієздатність», яка є характерною і для фізичних осіб, проте, на нашу думку, її застосування можливе і до юридичних осіб, оскільки юридичні особи мають дієздатність [7], однак, як справедливо зауважила Зубар В.М., вона іншого характеру: не пов'язана з віком, психофізіологічними характеристиками та факторами, які можуть вплинути на дієздатність, а також проявляється на деяких стадіях існування юридичної особи [8, с. 32]

Наслідуючи логіку (Gutmann, J., Kantorowicz, J., & Voigt, S. (2024)), зазначені категорії не мають відмінностей тільки щодо дієздатних осіб. Ті особи, які мають правоздатністю, але з дієздатністю, є суб'єктами цивільних прав і обов'язків, але у багато цивільні правовідносини ці особи вступати що неспроможні, т. е. вони правосуб'єктні, але з праводієздатні. На її думку, повною мірою правосуб'єктні особи є повністю дієздатними, тобто праводієздатними особами. [9] Питання відмінності правоздатності та дієздатності в юридичних є дискусійним. На думку ряду дослідників, розрізняти правоздатність та дієздатність юридичної особи не має сенсу. Адже вони виникають одночасно, саме у момент виникнення самої юридичної особи і перебувають у постійної нерозривної зв'язку. [10, с.53]

Як зазначає Олькіна О., викликає інтерес визначення місця деліктоздатності у структурі правосуб'єктності. Одні вчені зараховують деліктоздатність до самостійного елементу правосуб'єктності, інші - розглядають її як складову цивільної дієздатності. У літературі є і позиція, за якою деліктоздатність одночасно виступає елементом і правоздатності, і дієздатності. [11, с. 121]

Таким чином, правосуб'єктність юридичних осіб, характерна для багатьох галузей права, у зв'язку з чим виділення адміністративного, трудового елементів компетенції, так само, як і «правовий статус» визначається через ознаки, які не заперечуються теоретиками права. Питання про структуру правосуб'єктності є дискусійним, проте, на нашу думку, виділення правоздатності та дієздатності юридичних осіб, представленої у вигляді правоздатності та деліктоздатності, видається найбільш обґрунтованим.

Слід відзначити увагу до дослідження правосуб'єктності, особливо в галузі цивільного права. У роботах тогочасних вчених, зокрема в дослідженнях Олькіної О.В., розглядаються питання правоздатності та її зв'язок із суб'єктивними правами. У своїй статті Олькіна О.В. використовує термін «правосуб'єктність», трактуючи його як складову правоздатності. Він зазначає, що правоздатність є базою для виникнення конкретних правомочностей і підкреслює її як право суб'єкта бути носієм прав і обов'язків. [12]

Первомайський О.О. визначав правоздатність як абстрактний вияв можливих прав, дозволених законом. Його підхід відображав позитивістський світогляд, поширений у правовій науці. Зокрема, він акцентував на ідеологічних відмінностях цивільної правоздатності, що відрізняє її від правоздатності в капіталістичних країнах. [13]

Зазначимо, що погляди Первомайського О.О. на співвідношення понять «правоздатність» та «правосуб'єктність» відображають їхню взаємозалежність і водночас суперечливість у розумінні сутності права. Його трактування правосуб'єктності можна вважати дещо еkleктичним. Надмірне акцентування на важливості правоздатності для виникнення правосуб'єктності призвело до певних неточностей у визначенні ролі цієї категорії в юридичній науці, зокрема в теорії права та цивільному праві. Крім того, вчений у своїх висновках, всупереч попереднім позиціям, відокремлював правоздатність від її конкретних проявів, що створює додаткові суперечності в теоретичному аналізі.

Отже, категорія «правосуб'єктність юридичної особи» відображає вплив об'єктивного права на визначення та формування суб'єкта суспільних відносин, роблячи суб'єкта суспільних відносин суб'єктом права, учасником правовідносин, а також носієм правового статусу. Зокрема, правосуб'єктність, як правове явище, утворена об'єктивним правовим змістом, а її активна і вольова форма є суб'єктом права. Правосуб'єктність надається соціальним суб'єктам у вигляді ресурсів, які

можуть бути використані в реальних правовідносинах для досягнення суспільно необхідних суспільних інтересів та/або втілення суспільно прийнятних приватних інтересів.

Саме необхідність виконання правовими нормами функції регулятора суспільних відносин реалізується у здатності осіб та інших соціальних формувань бути суб'єктами права. Ідея про те, що термін «правосуб'єктність» віддзеркалює зубумовленість відповідного правового явища об'єктивними правовими нормами, не передбачає ігнорування принципів суб'єктності та суб'єктивності у сфері об'єктно-суб'єктних правових зв'язків. Відповідно ступінь об'єктивності у розумінні правосуб'єктності юридичної особи не повинна бути доведеною до абсолюту, знищуючи і власне категорію суб'єкта правовідносин, і саму правосуб'єктивність юридичної особи у правовій дійсності, шляхом зведення її виключно до правового статусу.

Триада понять «деліктоздатність», «правоздатність» та «дієздатність» є складовими елементами категорії «правосуб'єктність юридичної особи», зазначені елементи у складі категорії «правосуб'єктність юридичної особи», як цілісного єдиного зв'язку взаємозумовлених складових елементів опораціоналізують та конкретизують її зміст при цьому не втрачаючи власної теоретичної значимості. Поняття «правоздатність юридичної особи» є ключовим елементом зазначеної категорії проте воно також передбачає існування суб'єктного зв'язку між категоріями «деліктоздатність» та «дієздатність». Усі зазначені елементи завжди присутні у складі категорії «правосуб'єктність юридичної особи». Категорія дієздатність є основним логічним зв'язком між категорією «правосуб'єктність юридичної особи» і категорією «суб'єкт права».

Саме це поняття змістовно розмежує суб'єктну складову права, залежність останнього від волі суб'єкта і ступінь ефективної здатності суб'єкта діяти в правовому порядку. Проведення системних наукових досліджень категорії «правосуб'єктність юридичної особи», а також їх наступна апробація у діяльності реальних суб'єктних груп буде сприяти наповненню відповідних розділів загальної теорії права (умовно названих теорією правосуб'єктності) більш конкретними евристичними конструкціями. Також це може сприяти систематизації результатів наукового осмислення явища правової суб'єктності юридичної особи, проведеного у сферу галузевого дослідження.

Висновки

Отже, розвиток теоретичних підходів до правосуб'єктності юридичних осіб пройшов кілька важливих етапів. Класичні теорії, такі як теорія фікції та реалістична теорія, були базисом для первісного розуміння статусу юридичних осіб у праві. Згодом, з огляду на зміни в суспільстві та економіці, виникли сучасні підходи, що акцентують увагу на взаємодії юридичних осіб із зовнішнім середовищем та їхньому функціональному призначенні. Сучасні концепції, наприклад, інституційна та функціональна теорії, краще відповідають вимогам сучасного світу, оскільки враховують глобальні тенденції, такі як інтеграція та технологічний прогрес.

Ці зміни у теоретичному підході до правосуб'єктності сприяють формуванню гнучкішого правового регулювання, що дозволяє ефективно вирішувати проблеми, пов'язані з діяльністю юридичних осіб у сучасних умовах. Це також сприяє підвищенню рівня захисту прав усіх учасників правових відносин.

Перспективи подальших досліджень. Майбутні дослідження можуть бути спрямовані на вивчення практичного застосування сучасних теорій у різних правових системах та їх адаптацію до цифрових технологій. Це стосується, зокрема, дослідження статусу юридичних осіб у контексті електронної комерції та фінансових технологій. Також перспективним є аналіз правосуб'єктності в міжнародному праві, особливо щодо діяльності транснаціональних корпорацій та інших суб'єктів, які діють на глобальному рівні.

Подальший розвиток цього напрямку дозволить удосконалити правове регулювання, яке буде більш адаптивним до інновацій і змін у глобальній економіці, забезпечуючи правову визначеність і захист інтересів усіх сторін правових відносин.

Список використаних джерел:

1. Борисова В. Інститут юридичної особи у праві України. Право України. 2010. № 12. С. 25-31.
2. Борисова В. Теорії сутності юридичної особи: історія і сучасність. Вісник Академії правових наук України. 2001. № 4(27). С. 117-130.
3. Васильєва В.В. Критерії розмежування юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права. Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства. Збірник наукових праць за матеріалами XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 5-6 жовтня 2018 року) / За ред. В.В. Луця. Івано-Франківськ, 2018. С. 35-37.
4. Shevchuk Oksana, Mentukh Natalia Current issues of investment support of state information security of Ukraine under conditions of maritime. *Reality of Politics. Estimates - Comments - Forecasts*. № 22 (4) / 2022. P. 67– 80 <https://doi.org/10.15804/rop2022405>
5. Виграненко І.Г. Конститутивні ознаки юридичної особи у теорії цивільного права. Юриспруденція. Теорія і практика. 2006. № 8(22). С. 30-40.
6. Дараганова Н.В. Колективні суб'єкти – неюридичні особи: доцільність застосування цього терміну в адміністративному праві. Юридична наука. 2012. № 10. С. 35-41.
7. Bratasjuk, O Shevchuk Information (Digital) Rights of Children, Illegally Displaced from the Ukrainian Territory During Wartime: Mechanisms of International Legal Protection. *OER Osteuropa Recht*, № 4. 2023 p. 57-463
8. Зубар В.М. Співвідношення понять «юридична особа публічного права» та «юридична особа приватного права». Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип.41. С. 30-33.
9. Gutmann, J., Kantorowicz, J., & Voigt, S. (2024). How do citizens define and value the rule of law? A conjoint experiment in Germany and Poland. *Journal of European Public Policy*, 1–27. <https://doi.org/10.1080/13501763.2024.2326189>
10. Шишка О.Р. Публічні юридичні особи: проблеми термінологічного позначення, а також визначення їх правового становища в предметі цивільного права. Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті. Матвєєвські цивілістичні читання. Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 8 листопада 2016 року). Відпов. ред. Р.А. Майданик. Київ: Білоцерківдрук, 2016. С. 52-55.
11. Олькіна О. Юридичні особи як суб'єкти конституційних правовідносин. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2012. Вип. 12. С. 120-123.
12. Олькіна О.В. Юридичні особи публічного права: постановка проблеми визначення критеріїв розмежування юридичних осіб публічного та приватного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4. С. 91-93. URL: http://lsey.org.ua/4_2014/23.pdf.
13. Первомайський О.О. Поняття юридичної особи публічного права: окремі недоліки норм чинного законодавства. Приватне право і підприємництво. 2019. Вип. 19. С. 49-55.
14. Посикалюк О.О. До питання про поняття юридичної особи публічного права. Університетські наукові записки. 2015. № 1(53). С. 46-59.